

Περιοδική έκδοση του Συλλόγου Φοιτητών του Τμήματος Μουσικών Σπουδών ΑΠΘ

Αρ. Τεύχους 40-41
1-2/2002
Έτος ΙΓ'
Τιμή διπλού τεύχους: 5 ευρώ

ΜΟΥΣΙΚΟΤΡΟΠΙΕΣ

Θεσσαλονίκη 2002

Η Όπερα στην Αυλή του Mannheim, 1742-1778

Ilías Chrissochoidis 1294

Το Mannheim είναι πόλη της νοτιο-δυτικής Γερμανίας στο μέσο περίπου του άξονα Βιέννης-Παρισιού. Στην Ιστορία της Μουσικής είναι γνωστό ως ένα από τα σημαντικότερα και πρωτοποριακά μουσικά κέντρα στην περίοδο του Διαφωτισμού. Η φήμη του εστιάζεται κυρίως στην ανάπτυξη ενός νέου είδους ενόργανης μουσικής, της επονομαζόμενης «Σχολής του Mannheim.» Έδρα των εξελίξεων αυτών υπήρξε η Αυλή του Εκλέκτορα του Παλατινάτου.

Μολονότι το θέατρο όπερας έπαιξε κεντρικό ρόλο στη μουσική ζωή της Αυλής, δεν αποτελούσε μέχρι πρόσφατα ιδιαίτερο αντικείμενο μουσικολογικού ενδιαφέροντος. Η μεταφορά της Αυλής στο Μόναχο το 1778 και, κυρίως, η καταστροφή του αυλικού θεάτρου το 1795, στη διάρκεια της πολιορκίας του Mannheim από τα Αυστριακά στρατεύματα, δημιούργησε ένα κενό στην τεκμηρίωση της θεατρικής δραστηριότητας της πόλης. Σχετικά πρόσφατες αναγνωρίσεις χειρογράφων όπερας που γράφτηκαν ή παρουσιάστηκαν εκεί δημιουργούν, ωστόσο, τις προϋποθέσεις για μια νέα προσέγγιση του πολύ ενδιαφέροντος αυτού ιστορικού αντικειμένου. Το κείμενο που ακολουθεί προσφέρει μια γενική ιστορική επισκόπηση της οπερατικής ζωής στο πανευρωπαϊκής φήμης μουσικό αυτό κέντρο.

Το Mannheim ιδρύθηκε ως στρατιωτικό

οχυρό το 1606, στις αρχές του Τριακονταετούς Πολέμου, από τον Εκλέκτορα του Παλατινάτου Φρειδερίκο Δ'. Η στρατηγική του θέση, στη συμβολή των ποταμών Ρήνου και Νέκαρ, το κατέστησε ποθητό στόχο αντιμαχόμενων δυνάμεων και επέφερε την καταστροφή του αρκετές φορές στη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα.

Από την τραχιά αυτή μοίρα ξέφυγε το Mannheim μόλις το 1720, όταν απρόσμενα ορίστηκε έδρα του Παλατινάτου. Το 1717 ο κυβερνήτης του Τυρόλου και των Αυστριακών επαρχιών της Σβάμπιας, Κάρολος Φίλιππος, διαδέχτηκε τον αδελφό του στο αξίωμα του Πρίγκηπα Εκλέκτορα. Τον επόμενο χρόνο μετέφερε την Αυλή του από το Ίνσμπρουκ στην Χαϊδελβέργη, έδρα ως τότε του Παλατινάτου. Οι καταστροφές, ωστόσο, που ο Πόλεμος της Ισπανικής Διαδοχής προξένησε στο κάστρο της πόλης, αλλά και οι θρησκευτικής φύσεως προστριβές του νέου Εκλέκτορα με τους κατοίκους της, ανάγκασαν τον Κάρολο Φίλιππο να μεταφέρει την έδρα του στο Mannheim το Νοέμβριο του 1720. Χάρη σ' ένα φιλόδοξο πολεοδομικό πρόγραμμα, η πόλη σύντομα απέκτησε το μεγαλύτερο ανακτορικό συγκρότημα στην Γερμανία και ένα από τα λαμπρότερα στην Ευρώπη.

Μολονότι οι οικονομικές δυσχέρειες των πρώτων χρόνων ανάγκασε τον Κάρολο Φίλιππο να περιορίσει το μουσικό του προσωπικό, ο αριθμός του το 1723 έφτανε ήδη τους 56. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η σύνθεση αυτής της ομάδας. Οι περισσότεροι ήταν Γερμανοί,

από τη Σιλεσία, τη Βοημία, την Αυστρία, τη Βαυαρία, την Κάτω Γερμανία αλλά και την Ολλανδία. Οι μόνοι Ιταλοί στην Αυλή ήταν τραγουδιστές, στην τάξη των οποίων προσέθηκαν αργότερα Γάλλοι και Αλσατοί. Το εθνολογικό αυτό μωσαϊκό δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για μουσικό πειραματισμό και υφολογική επιμειξία.

Την περίοδο 1720-1742 η μουσική ζωή της Αυλής περιοριζόταν σε συναυλίες ενόργανης και εκκλησιαστικής μουσικής. Η απουσία όπερας οφειλόταν όχι μόνο στην έλλειψη ειδικού θεάτρου, αλλά και στο προσωπικό γούστο του γηραιού Καρόλου Φιλίππου, ο οποίος έδειχνε προτίμηση στη θρησκευτική μουσική.

Η καλλιτεχνική ζωή της Αυλής εισήλθε σε νέα τροχιά με την ανέγερση θεάτρου όπερας στη δυτική πτέρυγα του ανακτορικού συγκροτήματος. Η ανάθεση της κατασκευής έγινε στον Ιταλό αρχιτέκτονα Alessandro Gallibieni (1687-1748) το 1737 και το κτίριο ολοκληρώθηκε το 1742. Στις 18 Ιανουαρίου το νέο θέατρο εγκαινιάστηκε με την όπερα *Meride* του Carlo Pietro Grua (1700-1773), Kapellmeister της Αυλής, σε λιμπρέττο του Giovanni Claudio Pasquini (1695-1763). Η παράσταση ήταν μέρος των εορταστικών εκδηλώσεων για τους διπλούς γάμους της Αυλής (17 Ιανουαρίου 1742): της Ελισάβετ Αυγούστας, εγγονής του Καρόλου Φιλίππου, με τον ανηψιό και διάδοχό του Κάρολο Θεόδωρο, και της αδελφής της Μαρίας Άννας με τον Δούκα Κλεμέντιο της Βαυαρίας.

Μαρτυρίες της εποχής εκθειάζουν το θέατρο ως ένα από τα λαμπρότερα της Ευρώπης. Το αμφιθέατρο περιλάμβανε έξι σειρές ατομικών θεωρείων. Η σκηνή είχε πλάτος περίπου 10 μέτρων στο προσκήνιο και 30 μέτρα βάθος. Οι υπολογισμοί για χωρητικότητα 5000 θεατών είναι μάλλον υπερβολικοί: το θέατρο δεν πρέπει να χωρούσε περισσότερα από 2000 άτομα. Στην περίοδο 1767-1769 ανακαινίστηκε και επεκτάθηκε με παράλληλη αύξηση της χωρητικότητας του υπό την επίβλεψη του αυ-

λικού σκηνογράφου και αρχιτέκτονα Lorenzo Quaglio (1730-1805). Με εξαίρεση τα προνομιακά θεωρεία, η είσοδος στο θέατρο ήταν δωρεάν για όλους τους κατοίκους αλλά και τους επισκέπτες του Mannheim. Όπως αναφέρθηκε στην αρχή, το Νοέμβριο του 1795 το θέατρο όπερας μαζί με το παρακείμενο θέατρο χορού καταστράφηκαν από τα πυρά του Αυστριακού στρατού στην προσπάθειά του να εκδιώξει τις Γαλλικές δυνάμεις από την πόλη.

Ένα περίπου χρόνο μετά τα εγκαινία του θεάτρου, στις 31 Δεκεμβρίου 1742, ο Κάρολος Φίλιππος απεβίωσε και ο Εκλεκτορικός τίτλος πέρασε στον μόλις δεκαοκτάχρονο Κάρολο Θεόδωρο (1724-1799). Ο νέος Πρίγκιπας του Παλατινάτου, γαλουχημένος στα ρεύματα της εποχής, υπήρξε η κινητήρια δύναμη για την εκπληκτική ανάπτυξη της μουσικής στο Mannheim τις επόμενες τρεις δεκαετίες. Μουσικά μορφωμένος ο ίδιος, έπαιζε φλάουτο και συχνά έπαιρνε μέρος σε συναυλίες. Σημαντικό μέρος της διπλωματικής του αλληλογραφίας με τις υπόλοιπες Ευρωπαϊκές Αυλές ήταν αφιερωμένο στις πρόσφατες παραγωγές όπερας. Αποφασισμένος να αναγάγει την καλλιέργεια της μουσικής σε πολιτική προτεραιότητα, ο Κάρολος Θεόδωρος επιχείρησε να προσελκύσει στην Αυλή του τα μεγαλύτερα μουσικά talenta της εποχής. Παράλληλα χρηματοδοτούσε εκπαιδευτικά ταξίδια των δικών του μουσικών στο εξωτερικό, ώστε να γνωρίσουν και ν' αφομοιώσουν τα νεότερα μουσικά ρεύματα. Χάρη στις προσπάθειες αυτές, το μουσικό προσωπικό της Αυλής του Mannheim έφτασε το 1778 στον εκπληκτικό αριθμό των 90 ατόμων. Η δε αυλική ορχήστρα, υπό την καθοδήγηση των Johann Stamitz (1717-1757) και Christian Cannabich (1731-1798), απέκτησε πανευρωπαϊκή φήμη για το δεξιοτεχνικό και συγχρονισμένο παίξιμό της.

Μολονότι το θέατρο όπερας εγκαινιάστηκε το 1742 με την *Meride* του Grua, δεν φαίνεται να ανεβάστηκε καμία άλλη όπερα μέχρι το 1748. Ο Πόλεμος της Αυστριακής Διαδοχής (1740-1748) μάλλον περιόρισε τις οικονομικές

δυνατότητες της Αυλής. Με το τέλος του όμως συναντάμε νέες παραγωγές όπερας σχεδόν κάθε χρόνο. Η περίοδος αυτή εγκαινιάζεται με τη δεύτερη όπερα του Γκουα *La Clemenza di Tito* σε λιμπρέττο του Μεταστάσιου, που παρουσιάστηκε στις 17 Ιανουαρίου 1748 για τα γενέθλια της Πριγκίπισσας. Μέχρι το 1753 όλες οι παραστάσεις όπερας στο Mannheim ήταν εισαγόμενες παραγωγές από ξένα θέατρα.

Η χειμερινή οπερατική περίοδος άρχιζε το Νοέμβριο με πανηγυρικές παραστάσεις, συνήθως νέων έργων, για την ονομαστική εορτή του Εκλέκτορα. Στη διάρκεια του Καρναβαλιού το αυλικό θέατρο παρουσίαζε Ιταλική όπερα τρεις φορές την εβδομάδα (Κυριακή, Τρίτη και Πέμπτη). Η όπερα εναλλάσσονταν με παραστάσεις Γαλλικού θεάτρου, μπαλέτου, ορχηστρικές συναυλίες και χορούς μεταμφιεσμένων. Με την είσοδο της Σαρακοστής η περίοδος διακόπτονταν, για να συνεχιστεί και πάλι μετά το Πάσχα.

Τη διάρκεια του καλοκαιριού ο Εκλέκτορας την περνούσε στη θερινή του κατοικία στο Schwetzingen. Η ψυχαγωγία του εκεί περιλάμβανε ιντερμέτζα, ποιμενικά, καντάτες, σερενάτες, feste teatrali και χορευτικές παντομίμες. Αποφασισμένος να μη στερηθεί την όπερα στη θερινή του διαμονή, ο Κάρολος Θεόδωρος ανέθεσε στον αρχιτέκτονα Nicolas de Pigage την ανέγερση νέου θεάτρου στο Schwetzingen. Το κτίριο εγκαινιάστηκε το Φθινόπωρο του 1752 με το δίπρακτο ιντερμέτζο *Porsugnacco* του Johann Adolf Hasse (1699-1783). Οι θεατρικές ανάγκες της περιόδου καλύπτονταν από έναν έμμισθο Ιταλικό θίασο. Στη δεκαετία του 1770 ανεβάζονταν στο Mannheim επτά με οκτώ διαφορετικές όπερες το χρόνο, από τις οποίες μια ή δύο ήταν καινούργιες παραγωγές.

Η παρουσία του συνθέτη Ignaz Holzbauer (1711-1783) εγκαινίασε μια νέα περίοδο για την Αυλή του Mannheim. Τον Ιούνιο του 1753 η όπερά του *Il figlio delle selve* παρουσιάστηκε

στο αυλικό θέατρο του Schwetzingen. Η επιτυχία της του χάρισε τη θέση του αυλικού Kapellmeister. Οι όπερες του Holzbauer κυριάρχησαν στο ρεπερτόριο του θεάτρου τα αμέσως επόμενα χρόνια. Παράλληλα, είχε αξιοσημείωτη δραστηριότητα στο εξωτερικό, πραγματοποιώντας τρία ταξίδια στη Ιταλία (Ρώμη, 1756, Τορίνο, 1758, και Μιλάνο 1759), όπου παρουσίασε όπερές του. Αποτέλεσμα αυτών των επισκέψεων ήταν ο συγκερασμός Ιταλικών και Γαλλικών στοιχείων στη μουσική του. Τούτο δεν εμπόδισε όμως την συμμετοχή του αργότερα στις προσπάθειες για την δημιουργία Γερμανικής όπερας.

Δεύτερη σημαντική φυσιογνωμία για την όπερα στο Mannheim υπήρξε ο ποιητής Mattia Verazi (1730-1794). Η πανευρωπαϊκή επιτυχία της *Ifigenia in Aulide* (Ρώμη, 1751), πρώτης του συνεργασίας με τον Niccolò Jommelli (1714-1774), έφερε και τους δύο στην προσοχή του Καρόλου Θεοδώρου. Την πρώτη παρουσίαση της όπερας στο Mannheim το 1751 ακολούθησαν νέες παραγωγές έργων του Verazi τα επόμενα χρόνια. Η συνεργασία του με τον Jommelli συνεχίστηκε το 1755 με τις όπερες *Pelope* και *Enea nel Lazio*. Με τον διάσημο συνθέτη ήδη στην υπηρεσία της γειτονικής αυλής της Στουτγκάρδης, ο Κάρολος Θεόδωρος πρόσφερε στον Verazi τη θέση του αυλικού ποιητή το 1756 και το 1762 τον είχε ήδη προαγάγει σε προσωπικό του γραμματέα. Τόσο τα πρωτότυπα λιμπρέττα όσο και οι επεξεργασίες των κλασικών Μεταστάσιων, χρησιμοποιήθηκαν από τους διασημότερους συνθέτες Ιταλικής όπερας της εποχής (Jommelli, Traetta, Galuppi, Sacchini, Piccini, Salieri, J. C. Bach).

Χρυσή εποχή για την όπερα του Mannheim υπήρξε η δεκαετία του 1760. Χάρη στις άοκνες προσπάθειες του Καρόλου Θεοδώρου να προσελκύσει τη μουσική αφρόκρεμα της Ευρώπης, πολυάριθμοι συνθέτες, ποιητές και τραγουδιστές επισκέφτηκαν το Mannheim. Επίσης, η Γαλλική επίδραση στην Αυλή έγινε πιο ισχυρή. Η όπερα *Ifigenia in*

Tauride (1764) του Gian Francesco de Majo (1732-1770) σε λιμπρέττο του Verazi εικάζεται ότι επηρέασε τον Γκλουκ στη σύνθεση της ομώνυμης όπερας. Την περίοδο 1766-1770 παρουσιάστηκαν τρεις όπερες σε λιμπρέττα του Μεταστάσιου. Τουλάχιστον μία πράξη της *Alceste* του Γκλουκ παίχτηκε στο Mannheim το καλοκαίρι του 1769. Το δε καλοκαίρι του 1774 ο ίδιος ο Γκλουκ ήταν επίσημος προσκαλεσμένος του Εκλέκτορα και παρακολούθησε μεταξύ άλλων μια παράσταση του *Amore vincitore* του Γιόχαν Κρίστιαν Μπαχ (1735-1782).

Η σχέση του νεότερου Μπαχ με το Mannheim είχε αρχίσει γύρω στο 1770, πιθανόν λόγω της προσωπικής του γνωριμίας με τον πρώτο φλαουτίστα της Αυλικής ορχήστρας Johann Baptist Wendling. Το Φθινόπωρο του 1772 ο Μπαχ επισκέφτηκε το Mannheim για την προεμέρα της όπερας του *Temistocle* σε διασκευή του Μεταστάσιου λιμπρέττου από τον Verazi, που παρουσιάστηκε για την ονομαστική εορτή του Εκλέκτορα. Η όπερα επαναλήφθηκε τον επόμενο χρόνο και η επιτυχία της οδήγησε στην παραγγελία του *Lucio Silla* που ανεβάστηκε το 1775.

Μέχρι το 1769 κυρίαρχη παράδοση ήταν αυτή της Ιταλικής opera seria. Η παρουσίαση της *La buona figliuola zittella* (1760) του Niccolò Piccinni (1728-1800) στην ονομαστική γιορτή του Εκλέκτορα έδωσε το έναυσμα για την αυξανόμενη προτίμηση κωμικής όπερας στη δεκαετία του 1770. Εκτός από νέες παραγωγές, το ρεπερτόριο περιλάμβανε δημοφιλείς κωμικές όπερες με Ιταλικές μεταφράσεις του Verazi και προστιθέμενα ρεσιτατίβα από τον Holzbauer στη θέση των αρχικών διαλόγων.

Τη δεκαετία του 1770 το Mannheim συμμετέχει επίσης στις προσπάθειες για την ανάπτυξη Γερμανικής όπερας. Ήδη από το 1770, ο περιοδεύων μουσικός θιασός του Theobald Hilarius Marchand (1741-1800) επισκεπτόταν την Αυλή κατά τους θερινούς μήνες παρουσιάζοντας Γερμανικές διασκευές Γαλλικής

κωμικής όπερας καθώς και Singspiele. Μετά την ιστορική προεμέρα στη Βαϊμάρη της *Alceste* (1773) του Christoph Martin Wieland (1733-1813) σε μουσική του Anton Schweitzer (1735-1787), ο Marchand επιχείρησε να διαδώσει το έργο και σε άλλες Γερμανικές πόλεις. Στην προσπάθειά του αυτή έδωσε δύο παραστάσεις της *Alceste* τον Αύγουστο του 1775 στο Schwetzingen και τον ίδιο χειμώνα μετέφερε την παραγωγή στο Αυλικό θέατρο του Mannheim. Η επιτυχία της είχε ιδιαίτερα σημαντικές επιπτώσεις. Αφενός οδήγησε τον Κάρολο Θεόδωρο στην ίδρυση Εθνικού θεάτρου, στα πρότυπα αυτών της Βιέννης και του Αμβούργου, με διευθυντή τον ίδιο τον Marchand. Βασισμένο σε σχέδια του Lorenzo Quaglio, το θέατρο εγκαινιάστηκε στις 5 Ιανουαρίου 1777 με την επική όπερα *Günther von Schwartzburg* των Anton Klein και Holzbauer. Ήταν η πρώτη φορά που μια όπερα αντλούσε έμπνευση από την Γερμανική ιστορία. Αξίζει να σημειωθεί ότι παρών σε μια από τις παραστάσεις της ήταν ο νεαρός Μότσαρτ, ο οποίος εντυπωσιάστηκε ιδιαίτερα και εικάζεται ότι την χρησιμοποίησε ως πρότυπο για τον *Idomeneo* (1781), που γράφτηκε επίσης κατά παραγγελία του Καρόλου Θεοδώρου.

Η επιτυχία της *Alceste* οδήγησε αφετέρου στην ανάθεση νέας παραγγελίας όπερας από τους δημιουργούς της. Η *Rosamunde* των Wieland και Schweitzer προγραμματίστηκε για το Καρναβάλι του 1778. Η προεμέρα της όμως αναβλήθηκε λόγω του θανάτου του Εκλέκτορα της Βαυαρίας Μαξιμιλιανού Γ' Ιωσήφ στις 30 Δεκεμβρίου 1777. Ως διάδοχός του, ο Κάρολος Θεόδωρος αναγκάστηκε να μεταφέρει την Αυλή του στο Μόναχο. Στους μουσικούς του Mannheim δόθηκε η επιλογή να τον ακολουθήσουν στη νέα έδρα του ή να παραμείνουν στην πόλη. Ανάμεσα στους τελευταίους ήταν ο Holzbauer, που παρουσίασε τελικά την *Rosamunde* με δύο χρόνια καθυστέρηση, σφραγίζοντας ταυτοχρόνως και το τέλος της λαμπρής οπερατικής ιστορίας του Mannheim.

* * *

Στα τριάντα χρόνια της οπερατικής της δραστηριότητας, η Αυλή του Mannheim υπήρξε ένας στρατηγικός κόμβος στον πολιτισμικό χάρτη της Ευρώπης.

Μολονότι το προσωπικό ενδιαφέρον του Καρόλου Θεοδώρου για τη μουσική ήταν γνήσιο και ισχυρό, η συστηματική καλλιέργειά της στην Αυλή του ήταν ταυτοχρόνως μια πολιτική επιλογή. Ως ένα μικρό πριγκιπάτο, το Παλατινάτο στερούνταν διπλωματικής ή στρατιωτικής ισχύος απέναντι στις δύο υπερδυνάμεις του Γερμανικού χώρου. Ο Εκλέκτορας του λοιπόν αξιοποίησε στο μέγιστο την πολιτιστική διπλωματία που ο μουσικός κοσμοπολιτισμός του 18^{ου} αιώνα προσέφερε.

Η πρόσκληση οπερατικών αστέρων, η παραγγελία νέων έργων σε διάσημους συνθέτες, τα εκπαιδευτικά ταξίδια αυλικών μουσικών στο εξωτερικό, σε συνδυασμό με τη γεωγραφική θέση του αλλά και το εθνολογικό μωσαϊκό του προσωπικού του διατήρησαν τη φήμη του Mannheim ως κατεξοχήν Ευρωπαϊκής παρά Γερμανικής αυλής. Και ίσως τελικά αυτός ο κοσμοπολιτισμός να παρείχε την ψυχολογική άνεση για τα πρώτα πειράματα σύστασης Γερμανικής όπερας.

Στην αντίπερα όχθη όμως, η απολυταρχική εξουσία ενός φιλόμουσου Εκλέκτορα λειτουργούσε ως προϋπόθεση επιβίωσης για το μουσικό θαύμα του Mannheim, το οποίο και έσβησε το 1778 με τη μεταφορά της αυλικής έδρας στο Μόναχο. Οι αχτίδες του θαύματος όμως είχαν ήδη φτάσει ανατολικά, στην πόλη της Βιέννης. Εκεί, σε λίγα χρόνια, θα μορφοποιούνταν στην πιο συγκλονιστική στιγμή της Ευρωπαϊκής μουσικής.

Βιβλιογραφία

- Corneilson, Paul. «Die Oper am Kurfürstlichen Hof zu Mannheim.» Στο *Die Mannheimer Hofkapelle im Zeitalter Carl Theodors*. Εκδ. υπό Ludwig Finscher. Mannheim: Palatium, 1992. Σελ. 114-16.
- Corneilson, Paul. «Mannheim [1720-78].» Στο *The New Grove Dictionary of Opera*. Εκδ. υπό Stanley Sadie. London: Macmillan, 1992. τόμ. 3, σελ. 185.
- Wolf, Eugene K. και J. K. Wolf. «A Newly Identified Complex of Manuscripts from Mannheim.» *Journal of the American Musicological Society* 27 (1974): σελ. 379-437.
- Würtz, Roland και Eugene K. Wolf. «Mannheim.» Στο *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Εκδ. υπό Stanley Sadie. London: Macmillan, 2001². τόμ. 15, σελ. 770-76.
- Βλέπε επίσης ατομικά λήμματα των αναφερομένων προσώπων και έργων στο *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* και το *The New Grove Dictionary of Opera*.